

LAUDATIO

pentru
acordarea titlului onorific

DOCTOR HONORIS CAUSA

AL
UNIVERSITĂȚII DIN ORADEA

Domnului Prof. univ. dr.

Nicolae Edroiu

*membru corespondent al Academiei Române,
director al Institutului de Istorie
„George Barițiu” al Academiei Române
din Cluj-Napoca*

LAUDATIO

în onoarea Domnului Prof.univ.dr. *Nicolae Edroiu*,
Membru Corespondent al Academiei Române,
cu ocazia decernării titlului de
DOCTOR HONORIS CAUSA al *Universității din Oradea*

Profesorul Nicolae Edroiu face parte din categoria rară a personalităților vieții științifice și academice la care nu știi ce să apreciezi mai întâi: recunoașterea internă și internațională în mediile istoriografice, câștigată cu multă trudă adăugată pasiunii pentru scrisul istoric, remarcabila și exemplara implicare instituțională, fie că este vorba de Universitatea "Babeș-Bolyai" Cluj-Napoca, de Academia Română, de Institutul de Istorie "George Barițiu" din Cluj-Napoca al Academiei Române ori calitățile umane, căldura, generozitatea, eleganța, spiritul metodic, echilibrul, modestia, bunul simț, discreția apreciate de toți cei care au avut onoarea să-i stea alături. De fapt, credem că doar având în vedere această triplă dimensiune suntem în măsură să ne facem o imagine veridică și atotcuprinzătoare asupra unei personalități cu o carieră lungă și fructuoasă, materializată în demnități înalte deținute, într-o operă vastă și valoroasă.

Am avut ca student, ca doctorand din prima generație a Domniei Sale, onoarea și fericirea să mă aflu printre beneficiarii acestor calități probate și general apreciate la profesorul Nicolae Edroiu în diferite planuri. De aceea, permiteți-mi să evoc cu multă emoție și recunoștință o personalitate exemplară nu doar prin dimensiunea operei sale ci și prin traseul de viață pe care s-a înscris, pe care a înaintat cu multă măsură, evitând salturile spectaculoase, având răbdare ca cei din jur să-i recunoască meritele câștigate prin eforturile pe care i le-a permis o mare capacitate de muncă, o tenacitate pe măsură, capacitatea de a interacționa cu cei din jur. Nu s-a dat niciodată în lături de a-și asuma sarcini, responsabilități în planuri multiple, inclusiv în viața publică, Domnia Sa, înțelegând mult mai bine decât alții că

istoricul trebuie să fie om al cetății, pentru că știința pe care o slujește este una prin excelență a cetății, că scrisul istoric exprimă voluntar sau involuntar apartenența la un grup uman, la consolidarea căruia contribuie. Profesorul Edroiu, fin cunoscător al istoriei românilor în contextul general al istoriei universale, s-a lăsat devreme convins de faptul că misiunea asumată de istoriografia românească transilvăneană prin istoricii Școlii Ardelene, transmisă ca o ștafetă spre generația lui G. Barițiu, T. Cipariu, Al. Papiu Ilarian, spre cea a lui S. Dragomir, I. Lupaș, Al. Lapedatu, spre cea a lui C. Daicoviciu, D. Prodan, Șt. Pascu, nu s-a încheiat pe linia rolului evocării trecutului în a modela conștiințe, mai ales la un popor ținut atâtea veacuri injust și inuman la distanță de polii de putere, în ciuda faptului că îndeplinea, conform numărului mare al membrilor săi, cele mai importante sarcini publice. Domnia Sa nu uită nicio clipă că din lumea satelor românești din Ardeal a erupt conștiința de sine a românității, odată cu prima generație de elite intelectuale ridicată în rândurile sale.

Nicolae Edroiu s-a născut la Olteni-Boboc, județul Covasna, la 7 decembrie 1939, dintr-o familie cu rădăcini în centrul Transilvaniei, în acel univers atât de frumos surprins de N. Iorga în esența lui, ca lume de sate și preoți. A trăit la doar câteva luni drama refugiului, determinată de cedarea Ardealului de Nord, a unei familii de funcționari ai statului român. În Brașov, orașul în care familia sa s-a stabilit, și-a efectuat studiile gimnaziale, a absolvit Liceul „Unirea” în 1958. Dincolo de această consemnare lacunară a unor repere biografice, adolescența petrecută în atmosfera vechiului centru economic și cultural al întregii româniimi medievale, în ambianța unui oraș prosper, important deopotrivă în plan economic, politic, spiritual și cultural și-a pus amprenta irevocabil asupra opțiunilor de viitor ale tânărului Nicolae Edroiu, a cărui sensibilitate a fost profund marcată de urmele lăsate de diaconul Coresi, de Ioan Honterus, de protopopii ortodocși din familia Tempea, de George Barițiu, de Gazeta și Foaia sa, de Titu Maiorescu și Ciprian Porumbescu, de poeții Lucian Blaga, Ștefan Octavian Iosif și Octavian Goga, de istoricul Ioan Lupaș, de lingvistul Sextil Pușcariu. Cu atuul formării într-o atmosferă pusă sub semnul unui trecut exemplar s-a îndreptat tânărul Nicolae Edroiu spre Facultatea de Istorie și Filozofie, Secția de Istorie, a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj, unde a urmat cursurile într-un mediu în care dominația ideologică a dogmatismului stalinist a fost anulată în cea mai

mare măsură de ștacheta intelectuală ținută în permanență sus de familia unor renumiți istorici formați în interbelic și care și-au continuat cercetările cu înalt profesionalism, cu concesii minime făcute proiectulismului, care au putut ocupa catedrele universitare de bază, poziții în cercetare. De la fiecare în parte, un tânăr avid de cunoaștere a avut de învățat în planul rigorii, al metodologiilor de abordare dar și a obligativității pentru istoric de a transmite prin scrisul său sentimentele creatoare de identități perene, cele care transcend regimurile politice efemere și pe care le mai subsumăm încă, dar parcă doar cu jumătate de gură, noțiunii de patriotism. Că s-au numit Silviu Dragomir, Constantin Daicoviciu, David Prodan, Ștefan Pascu, Mihail Macrea, Mihail Dan, Francisc Pall, ei au reușit să însușească tânărului student pasiunea reconstituirii trecutului fără patimă, cu mijloace științifice solide. Calitățile probate l-au calificat pentru ocuparea unui post de preparator la Catedra de Istorie a României (1963-1966), apoi de asistent (1966-1970), lector universitar (1970-1978), conferențiar universitar (1978-1990), profesor universitar, din 1990; din 1998 a ocupat prin concurs un post de cercetător științific principal I, la Institutul de Istorie din Cluj-Napoca al Academiei Române.

În paralel cu îndeplinirea sarcinilor didactice și-a perfecționat pregătirea la Universitatea din Belgrad (Serbia), în Bizantinologie și Slavă veche, 1967-1968, la College d'Europe – Bruges (Belgia), 1970-1971, Universitatea Liberă din Bruxelles (Belgia), 1994. A efectuat în mai multe rânduri stagii de documentare la Biblioteca Apostolică Vaticană și Biblioteca Națională Centrală „Vittorio Emanuele II” din Roma, la Biblioteca Școlii Normale Superioare din Pisa.

Între 1966-1970 a urmat programul de pregătire doctorală în specialitatea Istorie (Medievală și Premodernă), în 1974 susținând teza cu titlul: *Ecourile europene ale Răscoalei lui Horea (1784-1785)*, avându-l conducător științific pe acad. Ștefan Pascu.

Din anul 1990 conduce doctorate în Specialitatea Istoria medie a României și Științele Auxiliare ale Istoriei, sub îndrumarea Domniei Sale fiind susținute și publicate zeci de teze de doctorat. De-a lungul vremii a fost membru în sute de comisii de analiză și susținere de teze de doctorat la Universitățile din Cluj-Napoca, Iași, București, Sibiu, Oradea, Chișinău (Republica Moldova), Pisa (Italia).

Îndelungata carieră universitară (1993-1910) a profesorului Edroiu s-a desfășurat cu același succes în plan științific, didactic și managerial. A deținut funcția de Prorector al Universității "Babeș-Bolyai" între anii 1984-1990. În anul 1999 a fost ales membru corespondent al Academiei Române, iar de la 1 noiembrie 2007 a fost numit director al Institutului „George Barițiu” al Academiei Române.

Preocupările științifice ale profesorului și academicianului Nicolae Edroiu îmbrățișează prioritar mai multe aspecte de istorie medievală, premodernă și modernă a României, cu privire specială asupra Transilvaniei. Ele au fost abordate de pe pozițiile conferite de o excelentă pregătire în științele auxiliare ale istoriei, precum arheologia medievală, diplomatica, genealogia, biblioteconomia, în studiul paleografilor, a celei româno-chirilică cu deosebire.

Este autor a peste 90 de cărți – listă ce include tratate, monografii, ediții de izvoare istorice, manuale universitare, volume îngrijite, bibliografii și biobibliografii (unele în colaborare), volume coordonate în calitate de coautor - și a peste 550 de studii, articole, recenzii, dări de seamă, cronici, prefețe, publicate într-un număr impresionant de reviste, în limba română, engleză, franceză, italiană, germană, maghiară etc.

Profesorul Edroiu este inclus cu 320 titluri de cărți și studii de specialitate în *Bibliografia Istorică a României*, volumele I-XII (Editura Academiei Române, București, 1969-2010) și cu 35 titluri de cărți și studii în *International Bibliography of Historical Sciences* (Paris, München, volumele 37-38 – 70 pe anii 1968-1969 – 2001 apărute între anii 1972-2005).

Și-a adus o contribuție majoră la elaborarea Tratatului de *Istoria românilor*, finalizat în anii 2001-2003, fiind colaborator la volumul V, coordonator și autor al volumului VI, *De la Europa Clasică la Europa Luminilor. 1711-1821*, București, Editura Enciclopedică, 2002.

Este coautor la *Istoria României. Transilvania*. Volumul I, Editura „George Barițiu”, Cluj-Napoca, 1997, coautor la *Istoria militară a poporului român. Vol. II*, București, Editura Militară, 1986.

Dincolo de contribuțiile importante la aceste lucrări de sinteză, activitatea în domeniul istoriografiei a domnului profesor poate fi sistematizată pe câteva teme principale:

În primul rând este vorba de Răscoala lui Horea, situându-se printre marii ei istoriografi, ocupându-se mai ales răsunetul ei internațional, abordat

în teza de doctorat: *Răsunetul european al răscoalei lui Horea (1784-1785)*, publicată la Editura Dacia, 1976, cu variante în limbile engleză și germană. Tema răscoalei din 1784 a rămas de-a lungul anilor o constantă în preocupările științifice ale profesorului Edroiu, ea regăsindu-se și în alte volume precum *Pe urmele lui Horea*, București, Editura Sport-Turism, 1988, *Horea (1730-1785)*, Editura „Viitorul Românesc”, București, 2002, în zeci de articole, fie că a fost vorba despre situația populației transilvănene dinainte și după tumultul răscoalei, de diferitele episoade ale derulării sale, de ecourile ei în lume ori în tradițiile folclorice, de percepția ei istoriografică. Alături de David Prodan, Nicolae Edroiu este istoricul cu cea mai prestigioasă contribuție, de pe pozițiile istoriografiei moderne, la elucidarea acestei problematice.

Abordând istoria națională în unitatea și integralitatea ei, istoricul Nicolae Edroiu și-a extins aria preocupărilor și spre celălalt moment însemnat al mișcărilor sociale și naționale de la cumpăna veacurilor XVIII-XIX, Revoluția lui Tudor Vladimirescu, urmărind modul în care a perceput-o publicistica occidentală în volumul *Revoluția lui Tudor Vladimirescu (1821) și presa belgiană. (Studiu și Anexe)*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1997.

O temă importantă în preocupările istoricului Nicolae Edroiu este cea a istoriei economice, a istoriei tehnicilor agricole, a literaturii economice românești de început, materializată în volumul *Începuturile literaturii economice românești. 1780-1810. (Studiu și Anexe)*, Cluj-Napoca, 1978, precum și în mai multe studii. Prin ea s-a racordat la marile trenduri istoriografice europene care și-au direcționat atenția timp de mai multe decenii din a doua jumătate a veacului trecut spre lumea rurală dominantă ca realitate la scară istorică, spre structurile economice, sociale ale societăților de Vechi Regim. Un număr important de studii a dedicat culturii scrise, circulației cărții românești în secolele XVII-XVIII, istoriei orașelor transilvănene (Cluj, Alba Iulia).

A abordat problematica modului de funcționare a societăților medievale, urmărind evoluția normelor de drept, a formulelor de jurământ, precum cele păstrate în însemnări făcute pe colecții de legi sătești, cele de pe cărțile românești, alături de implicarea în dezbaterile unor mari teme ale istoriei politice medievale. S-a interesat de *Procesul de constituire a*

formațiunilor statale românești (sec. VIII-XI), în volumul cu acest nume apărut la Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1999, a scris despre istoria românilor din estul Transilvaniei, de relațiile dintre Țările Române în vremea lui Basarab I, Mircea cel Bătrân, de posesiunile transilvănene ale domnilor români, cu deosebire cele deținute de Mircea cel Bătrân, Ștefan cel Mare, Ștefan Răzvan, Mihai Viteazul, despre puterea de informare a urbariilor veacului al XVI-lea asupra istoriei românilor transilvăneni, s-a înscris în dezbaterile istoriografice asupra iobăgiei transilvănene, asupra legăturilor dintre Țările Române în Evul Mediu, lăsându-se atras de mirajul personalității lui Mihai Viteazul ori Constantin Brâncoveanu, domni cu destine tragice, dar cu o atât mai mare putere de simbol.

Profesorul Nicolae Edroiu este unul dintre cei mai avizați specialiști în științele auxiliare ale istoriei, fiind de largă notorietate preocupările Domniei Sale pentru paleografia româno-chirilică, materializate în mai multe volume științifice și cursuri universitare: *Paleografia româno-chirilică (sec. XVI-XIX)*, Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri”, Oradea, 1995, *Album de texte româno-chirilice*, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, 1995, care dezvoltă, aduc la zi, mai vechile preocupări, începând cu lucrarea cu același titlu din 1972, reluată, retipărită în 1975 și 2001. Ele acompaniază seria de reeditări a cursului general de *Introducere în Științele auxiliare ale Istoriei*, între 1977-2003. La același capitol al preocupărilor pentru științele auxiliare ale istoriei, se încadrează volumul *Ioachim Crăciun și Bibliologia românească. Studiu și bibliografia operei*, Cluj-Napoca, Editura „Philobiblon”, 1994. Problematika genealogiei transilvănene a fost reluată în volumele *Studii de Genealogie*, I, Academia Română. Filiala Cluj-Napoca, 2000 și *Studii de Genealogie*, II, Editura România Press, București, 2009 și în multe alte articole. Profesorul N. Edroiu a întreprins cercetări de genealogie asupra unor cunoscute familii transilvănene, a reconstituit *Genealogii preoțești și protopopești din Transilvania (sec. XVIII-XIX)*, a dedicat lucrări unor înaintași cu preocupări în genealogie, precum Alexandru Filipașcu, autor al unor genealogii ale familiilor nobile maramureșene de origine română, Candid C. Mușlea, cu preocupări de genealogie a familiilor românești brașovene, Gheorghe Petrovai și colaborarea sa cu Societatea Maghiară de Heraldică și Genealogie din Budapesta. A abordat teme de istoria arhivisticii și muzeografiei românești din perioada interbelică.

Nicolae Edroiu este fără îndoială unul din cei mai importanți autori de bibliografii din istoriografia română. Cu mare generozitate a publicat bibliografii ale următorilor istorici: Ștefan Pascu, David Prodan, Francisc Pall, Mihail Dan, Imreh Istvan, Kovacs Iosif, Jakó Zsigmond, Pompiliu Teodor, Camil Mureșan, iar celor mai mulți le-a îngrijit și volume omagiale. A întocmit bibliografii tematice (*Bibliografia răscoalei lui Horea*, *Bibliografia referitoare la istoria instrumentelor de arat utilizate în agricultura din Țările Române*, *Bibliografia lucrărilor științifice-metodice de grad I în Specialitatea Istorie susținute la Universitatea din Cluj-Napoca între anii 1970-1993/94*, fiind un permanent și neobosit creator de instrumente de cercetare. A îngrijit și alte volume, precum cele ale lucrărilor comisiilor mixte de istorie româno-slovacă, româno-ungară.

S-a implicat în studierea istoriei ungarilor transilvăneni, aflându-se printre autorii volumului *Maghiarii din România*, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 1995, tradus și în limbile franceză, engleză, germană și maghiară; este autorul cărții *Teza ungară a celor „două jumătăți” ale Transilvaniei. Studiu critic*, Cluj-Napoca, 2001, ediție nouă, Editura Semne, București, 2001, a colaborat la mai multe volume polemice cu istorici din Ungaria pe teme de istoria Transilvaniei.

S-a preocupat în egală măsură de problematica istoriei ecleziastice, de viața creștină românească de până la formarea ierarhiilor ecleziastice proprii, de funcționarea mitropoliilor și episcopatelor ortodoxe transilvănene medievale, de confesionalizarea societății românești transilvănene. De asemenea, nu a putut rezista tentației de a aborda problema unirii cu Biserica Romei, ocolind cu eleganță situarea pe poziții partizane, atunci când a scris despre importanța crucială a acțiunii lui Inochentie Micu Klein.

Considerația arătată istoricilor din Transilvania s-a materializat în volumele dedicate lui: *Ioan Lupaș (1880-1967) slujitor al Științelor Istorice, Învățămintului și Bisericii (Cu repere cronologice și o Bibliografie a operei)*, Cluj-Napoca, Editura „Renașterea”, 2008 (în colaborare) și lui *Alexandru Lapedatu (1876-1950) ctitor de instituții științifice și cultural-bisericești (Cu repere cronologice și o bibliografie a operei)*, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2009, (coautor), celor doi mari înaintași dedicându-le și alte contribuții științifice. A publicat studii cu privire la *Preocupările istorice ale lui Alexandru Șterca-Șuluțiu (1794-1867)*, la activitatea lui George Barițiu, Timotei

Cipariu, Nicolae Bălcescu, Nicolae Densușianu ca istorici ai Răscoalei lui Horia, a făcut aprecieri cu privire la opera lui David Prodan, Virgil Vătășianu, Ștefan Pascu, Zsigmond Jakó, Camil Mureșan, Dan Berindei; a relevat contribuția Școlii Române din Roma la modelarea istoriografiei române. Aceste preocupări punctuale sunt dublate și susținute în opera lui Nicolae Edroiu de abordări istoriografice mai largi, precum participarea la *Enciclopedia istoriografiei românești* (1978), considerațiile cu privire la cercetările istoriografice românești dintre 1944-1984 relative la mișcările sociale din Țările Române în Evul Mediu ori la *Istoriografia română în anii 2004-2006 (Direcții de cercetare și principalele rezultate)*. N-a ocolit în preocupările Domniei Sale nici activitatea istoriografică a unor mari personalități ale culturii universale precum Enea Silvio Piccolomini. Nicolae Edroiu a scris despre instituțiile promotoare ale cercetărilor istorice în România.

Prețuirea pentru opera istoricilor din generațiile anterioare, a fost o constantă a atitudinii și preocupării istoricului Nicolae Edroiu, iar ea s-a materializat inclusiv în reeditarea operei unora dintre ei, Ioan Lupaș, Alexandru Lapedatu, George Barițiu, Alexandru Sterca-Șuluțiu, Nicolae Densușianu, Ștefan Manciulea. S-a implicat plenar la editarea prestigioasei serii de *Izvoare ale răscoalei lui Horea*.

Obișnuit cu teme clasice de istoria României ori de conexiunile internaționale ale acesteia, cititorul operei lui Nicolae Edroiu nu poate să nu aprecieze în egală măsură racordarea tematică și ideatică la noi tendințe manifestate în istoriografia internațională precum studiile de microistorie, pornind de la preocupările anterioare din domeniul biografiei, cazul studiului cuprins în volumul *Nouvelles Études d'Histoire*, publicat de Academia Română, cu ocazia celui de-al XXI-lea Congres Internațional de Științe Istorice, Amsterdam, 2010.

Nu putem să nu remarcăm, alături de o problematică diversă în cadrul unor preocupări foarte bine circumscrise tematic, spiritul enciclopedic ce reiese consecvent din toate lucrările domnului profesor, preocupările pentru problemele de metodă, de unde atenția specială acordată științelor auxiliare ale istoriei, apelul la metodele multidisciplinare. Cunoștințele multe și diverse pe care le posedă sunt rezultatul formidabilei apetențe spre studiu, în biblioteci, în arhive, pe șantierele arheologice.

Academicianul Nicolae Edroiu a participat la sute de manifestări științifice de-a lungul unei activități derulate pe parcursul a mai bine de cinci decenii, dintre care amintim câteva din cele internaționale: Congresul Internațional de Studii Sud-Est-Europene, Sofia (Bulgaria) – 1966, Congresul Internațional de Științe Istorice, Moscova (Rusia) – 1970, Simpozionul Internațional privind transporturile în Europa, Brugges (Belgia) – 1971; Conferința Internațională de Demografie Istorică, Cluj-Napoca (România) – 1977, Congresul Internațional de Științe Istorice, București (România) – 1980, Congresul Internațional de Științe Istorice, Stuttgart (Germania) – 1985, Conferința de Istorie Militară de la Budapesta (Ungaria) – 1994, Simpozionul „70 de ani de la inaugurarea instituției Accademia di Romania din Roma”, Roma (Italia) – 2003, Simpozionul Internațional „Ștefan cel Mare – 500”, Roma (Italia) – 2004, Simpozionul Internațional „Ștefan cel Mare și Matia Corvin”, Szeged (Ungaria) – 2004, Conferința Internațională privind lupta popoarelor din Balcani în sec. XIX, Moscova (Rusia) – 2007. A organizat și a participat la reuniuni ale comisiilor de istorie româno-slovace, româno-ungare, româno-poloneze, româno-sovietice și româno-est-germane.

Între 1968 și 2004 a făcut parte în calitate de redactor coordonator, redactor șef adjunct, secretar de redacție ori membru din colectivul de redacție al revistei „Studia Universitatis Babes-Bolyai” Series Historia; a făcut parte din Colegiul de redacție al revistei „Caietele David Prodan”, este membru în Colegiul de redacție al „Revistei de Arhivistică” editată de Asociația Arhiviștilor din Cluj-Napoca (din 1995), redactor al „Buletinului Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie a Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca”, membru în Colegiul de onoare al revistei „Crișana Antiqua et Mediaevalia” a Universității din Oradea.

Este membru fondator al Societății de Istorie și Retrologie Agrară din România, membru al Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie a Academiei Române, din 1995 președinte al Filialei Cluj-Napoca, este membru în Consiliul Științific al Arhivelor Naționale din România (din 1996), membru fondator al Asociației Arheologilor Medievaliști din România (1996), membru de onoare al Centrului de Cercetări Arheologice din Republica Moldova, vicepreședinte al Societății Române de Vexilologie, membru fondator al Fundației „Ioan Lupaș” din România, membru fondator

al Fundației „Ars Transsilvaniae”, membru fondator al Fundației „Emanoil Gojdu” din România, vicepreședinte al acesteia din 2001, membru fondator al Fundației Culturale „General Berthelot” din România, membru fondator al Asociației pentru Relații Culturale între România și Italia (ARCRI), membru al Comisiei Naționale de Istorie Ecleziastică Comparată (din 2001), membru în Adunarea eparhială a Arhiepiscopiei Ortodoxe Române a Vadului, Feleacului și Clujului (din 2010), membru în Adunarea Națională Bisericească a Bisericii Ortodoxe Române (din 2010).

Din 2001 profesorul Nicolae Edroiu este președintele Părții române în Comisia Mixtă de Istorie Româno-Slovacă a Academiei Române și a Academiei Slovace de Științe, iar din 2010 președintele Părții române în Comisia Mixtă de Istorie Româno-Ungară a Academiei Române și a Academiei Ungare de Științe.

Pentru activitatea științifică bogată, complexă și valoroasă, istoricul Nicolae Edroiu a fost răsplătit cu înalte premii și distincții: Premiul „Nicolae Bălcescu” al Academiei Române pe anul 1976 pentru lucrarea: *Răsunetul european al Răscoalei lui Horea (1784-1785)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1976; Ordinul Național „Pentru Merit” în grad de Cavaler – 2002 „pentru contribuția cu totul deosebită la dezvoltarea științei românești, precum și pentru activitatea meritorie la asigurarea bunului mers al Academiei Române”; Crucea Transilvană acordată de Mitropolia Ortodoxă Clujului, Albei, Crișanei și Maramureșului, Arhiepiscopia Ortodoxă Română a Vadului, Feleacului și Clujului în semn de apreciere și recunoștință pentru contribuția adusă la cunoașterea și afirmarea mărturisirii ortodoxe a Sfântului Atanasie Todoran din Țara Năsăudului și a celor împreună cu dânsul, 2008; Ordinul Național „Pentru Merit” în grad de Ofițer – 2010 „cu prilejul împlinirii a 90 de ani de la înființarea Institutului de Istorie din Cluj-Napoca, pentru rezultatele de excepție obținute în activitatea științifică de nivel național și internațional, prin care a contribuit la formarea multor generații de specialiști. A fost gratulat cu premii ale saloanelor de carte, medalii jubiliare, diplome precum cea acordată de Fundația Europeană Titulescu și Asociația Ambasadorilor și Diplomaților de Carieră (2009).

Cea mai înaltă apreciere dată activității sale a fost, fără îndoială, dată de Academia Română care, în Adunarea Generală din 17 decembrie 1999, l-a ales printre membrii corespondenți ai săi „drept recunoaștere a activității

în domeniul științific”. În calitate de membru al celui mai înalt forum științific național, scrie un coleg membru al Secției Istorice a Academiei, ”profesorul Nicolae Edroiu și-a păstrat aceeași atitudine sobră, reținută, chiar retrasă, vădind înțelegere, înțelepciune și cumpătate. A trecut și trece cu responsabilitate prin lume, a evitat și evită controversele fără principii, ca și provocările fără obiect”.

Prețuirea și recunoașterea contribuțiilor științifice ale profesorului Nicolae Edroiu ca și a disponibilităților umane de excepție este relevantă și de faptul că aproape 130 de personalități au ținut să-și înscrie numele pe Tabula Gratulatoria a volumului *Pe urmele trecutului*, dedicat profesorului Edroiu la împlinirea vârstei de 70 de ani, de colaboratori, doctoranzi, prieteni. Cu această ocazie, acad. Ioan-Aurel Pop, rectorul de astăzi al Universității ”Babeș-Bolyai”, unul dintre coordonatorii volumului scria în *Cuvântul Înainte* că profesorul Edroiu trăiește în ultimii ani sentimentul datoriei împlinite, am completa noi, atât în plan profesional, academic, cât și în planul vieții de familie, pe care domnul profesor nu le-a despărțit niciodată, trăind satisfacția ca membrii tinerei generații a familiei Domniei Sale să-i fie solidari ca preocupări, fiind deja istorici consacrați.

Doamnelor și Domnilor,

Se cuvine, ca în finalul considerațiilor noastre să amintim măcar în treacăt legăturile pe care profesorul Nicolae Edroiu le-a dezvoltat de-a lungul timpului cu Oradea, cu Universitatea din Oradea. Deplin convins de necesitatea edificării unui puternic centru universitar al Crișanei, a depus fără emfază toate eforturile pentru a contribui la această înfăptuire. A susținut publicațiile de istorie orădene, înființarea și funcționarea școlii doctorale în istorie, precum și membrii colectivului de istorici să performeze. Cu o generozitate ieșită din comun, nu s-a raportat la colectivul de istorie ori la Universitatea din Oradea ca la o instituție rivală, nu s-a arătat nicio clipă intrigat cum au făcut-o alții de dezvoltarea universității, rămânând avocatul credibil al lucrurilor temeinice făcute la Oradea, în cercuri intelectuale prestigioase din țară ori din străinătate.

Încheiem aceste scurte considerații și aprecieri făcând încă odată apel la considerațiile academicianului Ioan-Aurel Pop care remarca următoarele: ”Cu o anumită discreție – specifică întregii sale personalități – profesorul a fost mereu o prezență în viața Cetății. S-a ferit însă mereu de

ostentație, de exagerare, de excese”. Scrisul său istoric a avut o anumită egalitate cu sine, o linearitate aparentă, spune Ioan-Aurel Pop dar „cât de multă precizie, claritate și proprietate, cât de profundă siguranță, de serioasă ținută și statornică încredere”. ”Profesorul Nicolae Edroiu nu a răspuns în creația sa modelor, nici „comenzii sociale” ... și nu a cedat nici facilului, cotidianului, eseului publicistic etc. ... A trecut suveran mai departe, pe lângă aceste manifestări de teribilism... continuând să hrănească filonul sănătos al cercetării, să-i îndrume pe tineri spre descifrarea surselor și spre reconstituirea veridică a prezentului oamenilor care au trăit în trecut”.

Despre rectitudinea științifică a profesorului N. Edroiu pot depune mărturie ca participant la simpozionul dedicat Răscoalei lui Horea organizat la Brad în 1984, unde istorici promovați de aparatul de propagandă al C.C. al P.C.R. au propus spre oficializare denumirea inadecvată de Revoluție pentru evenimentul din 1784, invocând, desigur, titlul cărții lui Nicolae Densușianu. Istoricul pe care-l omagiem, susținut și de profesorii Pompiliu Teodor și Gheorghe Platon, rămânând consecvent punctului de vedere exprimat și justificat de Domnia sa ori de David Prodan, a argumentat credibil că la 1784 în Transilvania a avut loc o mare răscoală a țărănimii române, ce a precedat Revoluția Franceză.

Considerăm că aceste scurte considerații se constituie în suficiente argumente pentru a propune Senatului Universității din Oradea acordarea înaltului titlu de Doctor Honoris Causa, profesorului universitar Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române, director al Institutului de Istorie ”George Barițiu” Cluj-Napoca, având convingerea faptului că omagiem o importantă personalitate a științei românești contemporane.

COMISIA DE REDACTARE A LAUDATIO

Prof.univ.dr. Barbu Ștefănescu

Prof.univ.dr. Sever Dumitrașcu

Prof.univ.dr. Sorin Șipoș

Prof.univ.dr. Ioan Horga

Conf.univ.dr Gabriel Moisa

Lector univ.dr. Florin Sfrengeu

Lectio magistralis

ȚARA CRIȘURILOR ÎN STRATIGRAFIA GEOPOLITICĂ ROMÂNEASCĂ

Vestea opțiunii Domniilor Voastre de a mă proclama *doctor honoris causa* al acestei distinse universități românești, cu rosturi științifice și pedagogice românești atât de importante la marginea de nord-vest a României, și de a mă chema, astfel, înăuntrul prestigiosului ei corp profesoral, m-a ajuns la Roma, în orașul etern, unde căutăm, de mai bine de două veacuri, fără întrerupere, înscrisurile cu drepturile noastre. În biblioteca din vechea cetate a Lumii, unde încercam să continui depistarea – pe urma unor iluștri înaintași, așa cum făcusem mai înainte la Paris, la Bruxelles, la Haga, la Amsterdam, la Berlin, la Madrid, Budapesta sau Viena – alte jurnale italiene conținând știri despre fapta moșilor de la 1784 conduși de Horea, acel „mare țăran, și nemuritor român”, cum l-a denumit un ilustru înaintaș din Academia Română, m-am întrebat pe loc asupra meritelor care ar fi putut sta la baza deciziei, de asemenea gravitate, ca cea a Domniilor Voastre.

Doresc, înainte de toate, să vă aduc mulțumirile mele cele mai profunde pentru onoarea pe care mi-o faceți, proclamându-mă *doctor honoris causa* al acestei Universități.

Cel mai grav apăsă – la aflarea veștii privind decizia Domniilor Voastre – întrebarea referitoare la responsabilitatea ce îmi revenea de pe urma acestui act academic.

Întru aceasta chiar selectarea problematicii asupra căreia să mă opresc în *Lecția magistrală* solicitată cutumiar într-un context academic precum cel de față.

O meditație asupra rosturilor Bihorului, în sens mai larg al așa numitei „Țări a Crișurilor”, a Câmpiei Crișanei în istoria și cultura românească poate constitui o asemenea temă, întrucât regiunea aceasta

reprezintă o veche vatră de cultură, de civilizație românească. Aria geografico-istorică astfel denumită derivă de la numele munților din partea de Nord-Vest a Munților Apuseni, care închid spre Vest cetatea naturală care este Transilvania și respectiv de la șesul ce se întinde spre vest.

Țara Crișurilor reprezintă o entitate semnificativă în stratigrafia geopolitică românească, încât abordarea din acest unghi de vedere a zonei poate fi de natură să primească încheieri pozitive la nivelul cercetării general românești.

Locul pe care îl ocupă Bihorul și Câmpia Crișurilor (a Crișanei) în arealul geografico-istoric românesc l-au demonstrat renumiți geografi și istorici, între care și slujitori de altă dată ai acestei Universități: mă refer la Ignatie Berindei și Grigore Pop, precum și la istoricii Ștefan Pascu, Sever Dumitrașcu, Viorel Faur. Profesorul unora dintre cei care ne găsim acum în această Aulă, academicianul Ștefan Pascu, aprecia într-un moment încordat din istoria zonei, ca cel din 1939, că „acest colț de pământ românesc cu o suprafață relativ mică, 7897 kmp. [se referea la Bihor] așezat la extremitatea nord-vestică a românismului, astfel mai greu amenințat de maghiarism..., a dat o contribuție considerabilă progresului vieții noastre culturale și naționale”.¹

Denumirea de Bihor, a masivelor muntoase cu altitudini între 1200 și 1800 m., cu vârful cel mai înalt, Curcubăta Mare (1848 m.) era preluată de Câmpia din nordul Orăzii, denumită a Bihariei², unde fortificația care o străjuia se numea tot Biharea. Oradea însăși, localitate devenită oraș, cu o fortificație puternică până la mijlocul secolului al XVII-lea, ridicată chiar pe malul Crișului Repede, prin dezvoltările ulterioare avea să preia funcțiile militare, politico-administrative, cultural-bisericești și mai ales socio-economice ale zonei, punând treptat în umbră vechea Biharie, acel *castrum Byhor* menționat în izvoarele istorice care vorbesc de evenimente petrecute pe la anul 900. Culoarul Crișului Repede era străjuit, la ieșirea lui în Câmpia deschisă din Vest, de fortificațiile de la Biharea și Oradea, în aceasta din urmă fiind implantate și ctitorii bisericesti catolice, odată cu pătrunderea regalității maghiare în regiune.

¹ Ștefan Pascu, *Românii de la granița nord-vestică*, Tip. „Cultura” Cluj, 1939, p. 44.

² I. O. Berindei, Gr. P. Pop, *Județul Bihor*, Editura Academiei, București, 1972, p. 12-14.

Iar Câmpia Vestică, după cele trei Crișuri care o brăzdează de la est spre vest se denominează firesc drept Câmpia Crișanei, mărginită la nord de cea a Bihariei, la sud de Câmpia Aradului, iar în vest de mai extinsa Câmpie a Tisei, în care râu se varsă apele izvorâte de pe versantul vestic al Carpaților Apuseni.

Câmpia Crișanei e componentă de margine a spațiului românesc și rosturile ei, consecință a acestei situări geografice și etno-demografice, primesc importanță sporită. Părțile mărginașe, care astfel se învecinează cu alte structuri, sunt supuse unor desfășurări societale particulare.

Marginile întâmpină – alături de evoluțiile generale – dezvoltări ce le pot afecta dezvoltări sociale firești. În cuprinsul lor se derulează fenomenele de contact, de delimitare sub aspectul evoluțiilor instituțional-politice, cultural-lingvistice, profesionale chiar.

Cel mai important proces de aici este însă cel al identității etno-demografice, datorită proceselor de presiune exercitate din ambele părți. Indivizi și comunități întregi se sting sub aspect etnic pentru a se pierde în cealaltă parte. Fenomenele de aculturație și de asimilare etnică își urmează, aici, până la un punct, cursul lor obișnuit; de multe ori însă ele sunt forțate de structurile politice și administrativ-teritoriale mai puternice existente într-o parte sau în cealaltă, aceasta și pentru a fi împlinite, uneori, proiecte politice nefirești.

În asemenea zone identitățile etnice se afirmă cu putere, iar majoritățile etnodemografice pot fi fluctuante.

În spatele marginilor stau regiuni care le pot sprijini sub toate aspectele, inclusiv sub cel populațional. În spatele Câmpiei Crișanei, în Est, stă lanțul Carpaților Vestici, aliniamentul muntos care pornind din Nord, din înălțimile Meseșului, ajunge în Munții Plopișului și de aici în Munții Pădurea Craiului și în Munții Bihorului – cu Masivul Biharea – pe care cad în unghi Munții Codru-Moma, delimitând Depresiunea Beiușului și susținând, astfel, din interior marginea de Vest. Tot astfel, mai la Sud, peste Mureș, Banatul Montan îl sprijină pe cel de Câmpie.

Avanposturile românești din Câmpia Sătmarului, a Nirului, Ierului, Barcăului și mai vasta Câmpie a Crișurilor (Crișanei), precum și cea a Aradului au fost constant alimentate dinspre zonele menționate de deasupra acestora, așa cum dinspre Tisa elementul unguresc era susținut prin extensiuni populaționiste de dincolo de cursul acesteia.

Rolul „Câmpiilor” în arealul geografic românesc fusese reținut prin câteva cercetări anterioare, prima abordare privind *Câmpia Română* (George Vâlsan – 1915), dar aceasta aparținea Geografiei fizice, Geomorfologiei. Au urmat, la sfârșitul perioadei interbelice, studiul asupra *Câmpiei Tisei* (Ștefan Manciulea – 1939) și cel referitor la așa numita *Câmpie a Transilvaniei* (Ștefan Manciulea – 1944), acum fiind cuprinse în analiză și factorul etnodemografic, precum și dezvoltarea economică a acestora. Astfel, concluziile științifice privind „câmpiile” din Vestul Crișanei și din Estul ei, a Transilvaniei, ofereau, valoroase puncte de sprijin pentru investigarea Câmpiei Crișurilor.

Încadrările și interpretările din punct de vedere geopolitic a locului și rolului deținute într-un areal geografico-fizic și politico-istoric mai larg de Câmpia Crișurilor, au produs opinii disparate. Situată fizico-geografică de contact a acestei Câmpii, între zona muntoasă din estul ei (= Carpații Vestici) și cea de șes din vest (= Câmpia Tisei) a dus la considerarea acesteia ca entitate delimitatoare între cele două mari unități – Munte și Câmpie (Șes) – încercându-se imediat alăturarea ei uneia sau alteia dintre structurile menționate.

Era Câmpia Crișurilor margine estică a unui edificiu fizico-geografic sau de vest a altuia?

La delimitarea ca atare au intervenit factorii subiectivi, cum sunt cei din sfera politicului și chiar ai istoriei, contorsionați aceștia în scopul obținerii unor avantaje imediate de natură teritorială pe seama unui stat.

Geopolitica ungară, în revendicările ei asupra Transilvaniei, considera Crișana doar ca entitate de trecere a elementului panonic înspre Est, până pe culmile Carpaților Răsăriteni.

Mai mult, chiar spațiul intracarpatic, a cărui unitate fizico-geografică de ansamblu se evidențiază pregnant, era divizat în 1940 printr-o teză ungară – formulată de un geograf de talia contelui Teleki Pál, atunci prim-ministru al Ungariei – în „două jumătăți” (ale Transilvaniei). Era aceasta varianta de rezervă a geopoliticii ungare înaintea tratatelor româno-maghiare din august 1940, așezată de aceasta în bază revizionistă.³

³ Nicolae Edroiu, *Teza ungară a celor „două jumătăți” ale Transilvaniei. Studiu critic*, Editura Semne, București, 2001, 154 p.

Teza ca atare nu avea cum să reziste unui studiu critic ce operează cu instrumentar științific, și chiar experimentul teritorial-politic încercat între anii 1940-1944 l-a infirmat.

Geopolitica ungară din ultimele decenii folosește conceptul de *bazin carpatic*, formulare stângace, fiindcă bazinul este, de regulă, unul hidrografic și nu montan. Conceptul de bazin al Dunării Mijlocii nu era însă de natură a satisface pretențiile geopolitice și știința ungară a domeniului, acestuia lipsindu-i spațiul intracarpatic, Transilvania dorită. Un areal extins deci, denumit în țara vecină din vest bazinul carpatic, în care șesul panonic deține locul central al construcției geofizice, celor care l-au ocupat acum 11 secole trebuind să le revină, deci, conform teoriei, rolul politic și civilizator primordial.

În geopolitica românească Țara Crișurilor, Câmpia Crișanei, este așezată drept margine de Vest a spațiului românesc, atât din punct de vedere fizico-geografic, cât și al evoluțiilor etno-demografice și istorico-politice, aducând în sprijin o documentație de necontestat⁴. Câmpia Crișanei e situată simetric în vestul triumghiului carpatic românesc, la Sud stând Câmpia Română, iar la Est Podișul Moldovei. Toate aceste laturi se sprijină pe Dunăre, în Nord Munții Carpații Păduroși, până unde a ajuns extensiunea valahă, străjuind arealul geografic locuit de români.

Considerațiile de geografie fizică ele însele nu rămân în afara factorului demic, fiindcă atunci ele ar constitui doar un frumos imn de laudă adus Pământului, fără nici un beneficiu uman. „Umanizarea” teritoriului a însemnat și amenajarea lui – uneori și distrugerea acestuia – intervenția omului, a societății umane provocând oricum modificări în timp.

Cercetarea științifică a Țării Crișurilor – sub toate aspectele – geografic, istoric, etnografic, al științelor naturii, precum și sub cel al stratigrafiei geopolitice românești – trebuia întreprinsă și ea se putea realiza cel mai bine într-un cadru instituțional organizat.

Trebuiau create deci instituțiile corespunzătoare pentru aceasta. Arhivele aveau menirea de a conserva fondurile documentar-istorice necesare studiului, Bibliotecile, fondurile de carte manuscrisă și tipărită, iar

⁴ T. Morariu – S. Opreanu, *The Western Frontier of Rumania*, Centrul de Studii și Cercetări privitoare la Transilvania, Cluj, 1946, 51 p.

Muzeele obiectele aparținând culturii materiale, artefactele de caracter istorico-artistic și cele naturale.

Arhivele și Bibliotecile Episcopiiilor ortodoxe, romano-catolice și greco-catolice păstrau în depozitele lor prețioase fonduri documentare. Înființarea cu un secol și jumătate în urmă a Muzeului orădean avea să creeze baza documentară materială a cercetării. În jurul Muzeului „Țării Crișurilor” de mai târziu s-a concentrat cercetarea științifică asupra acestei regiuni.

Publicațiile științifice patronate de instituție au valorificat prin tipar cercetări de detaliu din punct de vedere arheologic, istoric, etnografic, al istoriei artei și al științelor naturii, rezultate ale activității științifice desfășurate de personalul de care ea dispunea.

A urmat, la începutul anilor '60 ai secolului trecut, așezarea aici a unei instituții de învățământ superior, cum era Institutul Pedagogic de 3 ani, cu Facultatea sa de Istorie și Geografie, promotoare asiduă a cercetărilor științifice din domeniile respective. În jurul Muzeului Regional – Județean apoi – precum și al Institutului Pedagogic s-au dezvoltat aici adevărate școli de cercetare științifică privitoare la regiunea bihoreană, a Crișanei în general. Erau acestea extensiuni în zonă a școlilor științifice apărute la Cluj în perioada interbelică și continuate după al doilea război mondial în condiții nu întotdeauna prielnice. Aceste extensiuni științifice aveau să se aplece asupra problematicei geografico-istorice și etnoculturale din părțile vestice ale spațiului românesc, ale Bihorului nu în ultimul rând.

După 1989, prin înființarea Universității din Oradea, aveau să fie stimulate aceste cercetări prin travaliul consistent al cadrelor didactice de aici, studenții fiind atrași constant în munca de șantier arheologic, de perieghet la teren, de investigare a arhivelor și bibliotecilor orădene, care au cunoscut deopotrivă noi dezvoltări.

În deceniile de la sfârșitul secolului trecut promotori ai cercetărilor derulate aici au fost profesorul Sever Dumitrașcu pentru domeniul arheologiei numitei Dacii Apusene și a celei din jurul Anului O Mie. Teza sa de doctorat, elaborată pe problematica celei dintâi, avea să parcurgă un drum sinuos până la susținerea ei publică și apoi până la tipărire. Aceste părți bihorene s-au găsit și atunci în marginea construcției Daciei Regale și a

Daciei Imperiale Romane, cu dezvoltările înregistrate de pe urma unei asemenea situații.⁵

Monografia arheologico-istorică a Cetății Bihariei avea să urmeze și ea un drum la fel de întortocheat până la finalizarea prin publicare.⁶ Pe șantierul arheologic de la Dăbâca, de lângă Cluj, condus de Mircea Rusu, cel care săpase la Biharea pe la începutul anilor '50 din secolul trecut, se consolida arheologia fortificațiilor transilvănene aparținând Evului mediu timpuriu, secolelor imediat anterioare și posterioare aceluia *L'An Mil*. Colegul Sever Dumitrașcu relua tot atunci cercetările la Cetatea Bihariei, ale căror descoperiri le urmăream cu justificată atenție de pe șantierul contemporan; a publicat abia în vremea din urmă istoricul acestora, cu toate opiniile exprimate în privința rezultatelor reieșite din campaniile succesive și îndelungate de săpături arheologice.

Școlii create aici de profesorul Sever Dumitrașcu îi aparțin mai mulți arheologi și istorici care astăzi activează la Facultatea de specialitate a Universității orădene, la Muzeul „Țării Crișurilor” și în alte instituții de caracter științific din marginea vestică a țării.

Am avut prilejul să particip în Comisiile de evaluare a mai multor teze de doctorat elaborate de doctoranzii Dumnealui și depun în continuare mărturie pentru calitatea și valoarea ridicate ale acestora.

În domeniul Modernisticii s-au afirmat aici profesorii Viorel Faur și Mihai Drecin. Primul prin studierea istoriei politice și culturale a Bihorului modern, precum și a altor evenimente derulate în aceste părți; cel de al doilea prin investigarea istoriei financiar-bancare, reușind chiar instituționalizarea la nivel național a cercetărilor din domeniu și organizând simpozioanele de anvergură națională pe asemenea problematică.

La Istoria artei Aurel Chiriac a așezat cercetarea de specialitate în jurul Sectorului de artă al Muzeului orădean, cu rezultate apreciabile, date

⁵ Sever Dumitrașcu, *Dacia Apuseană (Teritoriul dacilor liberi din vestul și nord-vestul României în vremea Daciei Romane)*, Editura Cogito, Oradea, 1993, 209 p.; Idem, *Considerații geomorfologice, pedologice și geografice privind nord-vestul României în epocile dacică și romană*, în volumul: *Studii de istorie antică*, Cluj-Napoca, 2001, p. 179-286; Idem, *Scrieri arheologice privind istoria Daciei Apusene*. Volum îngrijit de Laura Ardelean și Florin Sfrengeu, Editura Europrint, Oradea, 2007, 484 p.

⁶ Idem, *Biharea. I. Săpăturile arheologice din anii 1973-1980*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 1994, 361 p.

fiind și inițiativele anterioare, pe fondul existenței de valori artistice remarcabile în regiune.

În privința Istoriei Moderne și Contemporane, a Istoriografiei și a Relațiilor Internaționale sunt de menționat eforturile de organizare a cercetărilor depuse acum de Ioan Horga și Sorin Șipoș, și ei străluciți absolvenți ai Universității clujene.

Cercetările etnografice asupra zonei Bihorului, referitoare la cultura populară bihoreană, erau întreprinse atunci cu deosebire de Ioan Godea, iar după 1989 prin eforturile științifice ale lui Barbu Ștefănescu. Cel din urmă menționat acum a elaborat studii consistente privind gospodăria țărănească din Crișana în secolele XVIII-XIX, mai multe teze de doctorat pe care le-a îndrumat în ultima vreme fiind dedicate acestei problematice.

La Oradea s-a cercetat în trecut și cadrul geografic al regiunii de vest a României. Facultatea de aici era una de Istorie-Geografie, și rezultatele științifice în acest domeniu se pot constata cu ușurință. Nu le poate ocoli nici o abordare de natură geopolitică, prin care sunt așezate la bază implicațiile factorilor geografici în care acționează cei socio-istorici.

La Universitatea din Oradea a funcționat, până de curând, Facultatea de Istorie, Geografie și Relații Internaționale, existând în cadrele ei chiar o Catedră de Studii Europene și de Relații Internaționale. Proiectele de cercetare științifică în care este antrenat corpul profesoral denotă evidentă grijă pentru investigarea în continuare a rosturilor pe care entitățile de margine le au la nivel macrogeopolitic.

Schița aceasta de natură istoriografică ar putea continua prin detalieri, dar scopul de acum este constatarea relevanței pe care a primit-o Bihorul, Țara Crișurilor într-o considerare mai largă, de pe urma cercetărilor întreprinse.

Urmare a studiilor complexe, multidisciplinare, efectuate asupra Țării Crișurilor a putut fi reconstituit trecutul ei și s-au degajat încheieri pozitive în privința rolului avut de aceasta în desfășurările mai ample din arealul general românesc. A cunoscut marile culturi ale Antichității, făcând parte din Dacia Apuseană liberă, și s-a aflat în contacte directe cu Provincia Romană Dacia. La Biharea – dar și în alte puncte arheologice – s-a identificat și au fost cercetate prin campanii succesive de săpături cetăți dacice, iar în

perimetrul lor – dar și prin descoperiri izolate – ceramica dacică preromană și cea de epocă romană, care, alături de alte descoperiri, între care și cele de monede romane imperiale, au putut argumenta, arheologic și istoric, alcătuirea *faciesului cultural daco-roman din Crișana*, faptul că din punct de vedere economic și politico-cultural aceasta era subordonată provinciei romane, deși nu fusese ocupată de romani.

Dacia Apuseană, asupra căreia s-a aplecat profesorul, arheologul și istoricul Sever Dumitrașcu, avea în regiunea de contact dinspre Vest și Sud cu provincia romană a Daciei însăși tocmai Câmpia Crișanei. Aceasta a beneficiat, astfel, sub toate aspectele, de realitatea romană din vecinătate, ceea ce a fost de natură să contribuie la definirea civilizației românești vechi.

Prin cercetările întreprinse la Cetatea Biharea și descoperirile făcute aici în deceniile din urmă, precum și în perimetrul altor stațiuni arheologice, a fost, în alt rând, identificată *ceramica românească veche*, concluzie de mare importanță pentru studiul comparativ și atribuire a altor descoperiri arheologice contemporane.

Faptul ca atare poate explica realitățile românești ulterioare, instituțional-politice și bisericești ortodoxe menționate pe la 1200 în Nord-Estul Bihorului. În contextul cuceririi Constantinopolului la 1204 de către Cruciați și implantării acolo a Imperiului Latin de Răsărit, se regândește dependența organismelor episcopale creștine, fiind cu acest prilej atestate realitățile românești și bisericești ortodoxe din aceste părți bihorene.⁷

Nu e așadar deloc o surpriză să constatăm un interes aparte pentru această zonă din partea celui mai mare Papă din Evul Mediu, Inocențiu al III-lea. Printr-o scrisoare apostolică din 16 aprilie 1204, i se precizează episcopului latin de Oradea că acele mănăstiri ortodoxe ce se găsesc în cuprinsul jurisdicției prelatului orădean vor deveni, prin decizia Suveranului Pontif, dependente de Roma, iar utilizarea sintagmei juridice *nullo mediante* nu admite replică. Iată că în contextul așa-numitei resorbții a schismei ce era predictibilă în contextul cruciat, Papa Inocențiu se îngrijește îndeaproape de aceste mănăstiri cu certitudine bihorene, dorind să le protejeze și probabil cu timpul să le administreze în sens ritualic latin. Însă topicul orădean, ca și un topic clujean care apare documentar un an mai târziu demonstrează că în

⁷ Vezi mai pe larg această problemă la Șerban Turcuș, *Sfântul Scaun și românii în secolul al XIII-lea*, Editura Enciclopedică, București, 2001.

însuși centrul de putere maximală de atunci la nivel global, despre Oradea și hinterlandul acesteia existau știri destul de actualizate care privilegiau ritul răsăritean și populația observantă a acestui rit.

Pătrunderea ungarilor dinspre Câmpia Panonică și extensiunea autorității regatului arpadian înspre ceea ce se va denomina în documentația latină medievală *Transilvania* („țara de dincolo de păduri”) s-a soldat cu organizarea administrativ-teritorială sub forma comitatului⁸, instituție de tip occidental germanico-italian preluată de regalitatea maghiară primitivă. În spațiul românesc cea mai veche mențiune documentară privește, nu întâmplător, tocmai zona *Bihorului*: la 1111 era pomenit *Saul comite de Bihor*. Cetatea de aici, rezidență a comiților și în jurul căreia se va dezvolta orașul Oradea, o găsim atestată documentar mai întâi în anul 1198, sub forma *castrum Bychor*. Biserica Romană, ajutând regatul maghiar ca întotdeauna să supraviețuiască aici la marginea Creștinătății, va recurge la înființarea unei episcopii, în jurul căreia se va organiza un capitol cu importante funcții notariale în vederea susținerii activității administrative. În Dealul Orășii, conventul mănăstirii premonstratense implantat aici, avea rosturi asemănătoare.

Oradea are o însemnătate primordială în istoria europeană și prin extensie în istoria universală în domeniul dreptului medieval. Registrul de la Oradea este principala sursă europeană pentru tratarea în cheie diacronică a modului în care era administrată justiția în Creștinătatea de obediență romană la sfârșitul secolului al XII-lea. Iar faptul că singura sursă scrisă coerentă și în durată lungă pentru acea perioadă s-a păstrat în climatul nobil și cultivat al urbei orădene demonstrează, fără putință de tăgadă, ambianța de excepție care a radiat din acest ilustru oraș, fie că e vorba de secolul al XIII-lea, când a fost produs registrul, fie de secolul al XVI-lea, când a fost copiat. Iar pentru a atinge și un subiect puternic frecventat în ultimele decenii putem vorbi de-acum limpede și fără bariere despre caracterul multiethnic al Bihorului, prin prisma Registrului, acest ținut fiind în secolul XIII un condominiu articulat de români, maghiari, germani, italieni, moravi și slovaci, de observanți ai ritului răsăritean, latin, iudaic și, oricât ar părea de straniu, musulman chiar.

⁸ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Editura Dacia, Cluj, 1971, p. 99-103.

Edificarea Cetății Oradea și existența ei până la mijlocul secolului al XVII-lea i-a conferit regiunii un important rol politico-militar și socio-economic.⁹ Acesta va fi pus sub semnul incertitudinii după expansiunea otomană în Banat și în Panonia la mijlocul celui de al XVI-lea veac, când vor fi implantate în regiunile menționate pașalâcurile Timișoarei și al Budei, structuri politice și administrativ-teritoriale aparținând noii stăpâniri, otomane. Urmare a confruntărilor politico-militare ulterioare s-a ajuns la momentul tragic pentru Oradea din 1660, când cetatea de aici era demolată și teritoriul crișan transformat în pașalâc turcesc. Devine astfel o entitate aparte, Țara Crișurilor nefiind adosată Pașalâcului Timișoarei. Era situat în vecinătatea Principatului Transilvaniei aflat sub suzeranitate otomană, de unde veneau numeroase impulsuri contrare acestei noi realități.

Pașalâcul de Oradea era împărțit de noua administrație, care va funcționa aici între anii 1660 și 1692, în cinci sangiacuri, fiecare condus de câte un beilerbei. Pământurile încep să fie date – sub forma zeameturilor și timarurilor – spahiilor introduși în cele două cetăți din cuprinsul pașalâcului: de la Oradea și de la Sâniob. Dar în alte condiții decât cele din pașalâcurile organizate în alte părți mai înainte, fiind lăsați aici pe mai departe vechii stăpâni domeniali. Cu excepția orașului-reședință a pașalâcului, aici nu s-a așezat populație musulmană, prin care alături de turci trebuia să se înțeleagă balcanici convertiți, adică greci, bulgari, sârbi, bosniaci. În fruntea satului bihorean stătea judele, denumit aici birău, prin care se realiza legătura administrativă cu obștea sătească și erau strânse dările țăranilor iobagi față de stăpânii de pământ și în folosul turcilor. Împovărarea țăranilor aserviți duce la împotriviri violente, cum e cea din anul 1678, când în Crișana erau uciși 27 de turci răspândiți prin sate pentru a strânge dările. La 1692 Bihorul avea 482 de așezări umane (localități).

De altfel, stăpânirea otomană de trei decenii din Crișana s-a consumat repede, constituind un răstimp scurt al unei forme de organizare de caracter specific, precum cel otoman.¹⁰

⁹ Virgil Maxim, *Contribuții la geografia istorică a comitatului Bihor în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în „Crisia”, 1975, 5; Liviu Borcea, *Bihorul medieval. Oameni. Așezări. Instituții*, Oradea, 2005.

¹⁰ I. Totoiu, *Contribuții la problema stăpânirii turcești în Banat și Crișana*, în „Studii. Revistă de istorie”, 1960, XIII, 1, p. 5-35; Liviu Borcea, *Contribuții la istoria orașului Oradea în timpul stăpânirii otomane (1660-1692)*, în „Crisia”, 1981, 11.

Geopoliticului îi aparțin și abordările din unghiul desfășurărilor cultural-artistice ale unei microregiuni. O construcție identitară se alcătuieste de cele mai multe ori pe civilizație în sens larg, pe straturile culturale pe care le comportă aceasta. Nivelurile culturale se constituie și ele în mediul comunităților rurale și respectiv urbane și în sânul elitelor acestora, creatoare de cultură mai înaltă. Biserica avea încă implicații semnificative în domeniu, ca deținătoare a instrumentarului creator, ca depozitară de cultură și în calitate de susținătoare și difuzoare a acesteia.¹¹

Rolul cultural al Bihorului în perioada de trecere de la Medieval la Modern și apoi în Epoca Modernă a fost unul deosebit. În această margine de românie a existat un puternic orizont cultural de așteptare în secolele XVI-XVIII, când nevoia de carte tipărită se face intens simțită aici. Circulația tipăriturilor produse în Țara Românească și Moldova, așa cum rezultă din cataloagele de carte veche românească păstrate astăzi în marile biblioteci ale Țării – cum sunt cele ale Academiei Române din București și Filialei acesteia din Cluj-Napoca, cea Universitară din Cluj-Napoca, precum și cele din Oradea – a avut o intensitate aparte în spațiul bihorean. Cu deosebire *Cazania lui Varlaam* de la Iași din 1643 este prezentă în zonă prin mai multe exemplare, după care urmează tipăriturile de la Râmnic, iar după deschiderea celor de la Blaj și Buda a produselor acestora.

Însă numărul de exemplare ajunse aici nu satisfăceau cerințele, încât acestea sunt suplinite prin operația de copiere a textelor. Se dezvoltă, drept consecință, așa numita *școală de copişti din Bihor*, de pe urma activității căreia au rezultat manuscrise apreciate până astăzi în istoria culturii scrise românești vechi. Un sârguincios „scriitor” de texte româno-chirilice a fost Popa Ursu din Cotiglet, preot de sat, după părinți din Topa de Sus, fiind născut în Dușești. Dintre manuscrisele care i se atribuie cel mai vechi – *Molitvenicul* de la Aștileu – e de pe la 1660-1670, acesta fiind urmat de *Molitvenicul* de la Cotiglet din 1676. Spre sfârșitul aceluia veac cărturarul bihorean a mai copiat două *Cazanii*.¹²

¹¹ Ioan Godea, Ioana Cristache Panait, *Monumente istorice bisericesti din Eparhia Ortodoxă Română a Oradiei. Bisericile de lemn, Oradea, 1978.*

¹² At. Popa, *Cărturari bihoreni: I. Popa Ursu din Cotiglet, secolul XVII*, în “Mitropolia Moldovei și Sucevei”, 1968, XLIV, 5-6, p. 298-309; Idem, *Copiști de cărți și manuscrise românești în Bihor în*

Lui îi aparține cunoscutul *Cântec la omul mort*, rugăciune de înmormântare pe care și-a compus-o din necesități profesionale, textul fiindu-i atribuit datorită scrisului inconfundabil.

Un al preot de sat, Popa Giurgiu din Luncasprie (Bihor) copia și el, în același secol al XVII-lea, un *Molitvenic* necesar rugăciunilor în biserică.¹³

Tot în Bihor, la Stracoș-Oradea, a „lucrat” un timp și dascălul Vasile Sturze, zis și Moldoveanu, după originea lui, care între 1693 și 1730 a copiat vreo 30 de manuscrise. El are și însemnări de copist utile descifrării unor evenimente politice contemporane. Florian Dudaș, un împătimit cercetător al acestor valori culturale bihorene l-a numit cu două decenii în urmă „peregrin transilvan”.¹⁴

Din punct de vedere paleografic aceste produse ale scrisului româno-chirilic dețin particularități. Acești iubitori de scris (calofili) în româno-chirilică erau animați de spirit practic, de aceea produsele lor nu aveau calități calofile, erau realizate cu trăsături relativ aspre, fiind influențate de forma de tipar a slovei chirilice, pe care o urmau îndeaproape. Sunt astfel mai ușor de identificat între alte variante zonale sau instituționalizate ale scrierii.¹⁵

La sfârșitul secolului al XVII-lea, pe fondul extensiunii Imperiului Habsburgic în regiunea Dunării Mijlocii, se produce încadrarea Crișanei în cuprinsul acestuia, punându-se astfel capăt existenței efemere a Pașalâcului de Oradea instituit aici de otomani. Organizat ca și comitat, structură administrativ-teritorială inferioară, Bihorul va renaște, în veacul al XVIII-lea,

secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, în „Crisia”, 1979, 9, p. 323-336; Florian Dudaș, *Manuscrisele românești medievale din Crișana*, Timișoara, 1986, p. 41-48.

¹³ Manuscrisele copiștilor bihoreni se păstrează în fondul de carte veche românească al Bibliotecii Academiei Române din București, fiind reproduse în facsimil în *Albumul de Paleografie românească (scriere chirilică)* alcătuit de I. Bianu și N. Cartoian (București, 1926 și edițiile ulterioare), reținute și date deci ca tip de scriere româno-chirilică pentru a fi înșușit de cei care se pregăteau ca specialiști în domeniu.

¹⁴ Florian Dudaș, *Vasile Sturze Moldoveanul, peregrinul transilvan (1693-1730)*, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1993, 176 p.

¹⁵ Nicolae Edroiu, *Cultura scrisă românească în Bihor în sec. XVII*, în volumul *Centenar muzeal orădean*, 1972, Oradea, 1973, p. 231-236; Idem, *Les copistes de textes roumano-cyrrilliques en Bihor au XVIIe siècle*, în volumul *Auflösung historischer Konflikte im Donauraum. Festschrift für Ferenc Glatz zum 70 Geburtstag*. Herausgegeben von Arnold Suppan, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011, p. 449-454.

odată cu instituirea aici, alături de episcopia ortodoxă, a celei greco-catolice, în 1777, instituții românești importante în regiune, Oradea devenind odată mai mult centru cultural și politic al românilor bihoreni.¹⁶ După trecerea Bihorului la Ungaria cercurile conducătoare maghiare vor promova o politică de deznaționalizare a populației românești și de colonizare cu elemente etnice alogene, încercând astfel să reducă ponderea etnodemografică a românilor din zonă. Bihorul avea la 1773 un număr de 481 de localități, dintre care 338 erau românești (73 %). Urmare a politicii cercurilor maghiare numai între anii 1890 și 1910 numărul ungarilor în Bihor a sporit cu 437 000 suflete.

Se menține însă masivitatea românească în părțile Beiușului, unde Gimnaziul românesc înființat de Samuil Vulcan în 1829 va avea un rol cultural-pedagogic important pentru întreaga zonă.¹⁷

După Revoluția de la 1848-1849 constatăm intensificarea prezenței fruntașilor români bihoreni în mișcarea politico-națională românească din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.¹⁸ Profesorul Alexandru Roman pune în 1852 bazele *Societății de lectură a Junimei române studioase la Academia de drepturi și archigimnasiul din Oradea*, în 1863 el devenind primul profesor de limba și literatura română de la Universitatea din Budapesta și, trei ani mai târziu, membru fondator al Academiei Române. Fratele acestuia, Iosif Roman, era un militant al înlocuirii alfabetului chirilic cu cel latin în scrisul românesc, acesta urmând astfel să îmbrace „veștmânt capitolin”.

Între „oamenii din Bihor”, cum i-a denumit Teodor Neș¹⁹, trebuie menționați luptătorii pentru drepturi politico-naționale și pentru ridicarea culturală a românilor din regiune cum sunt Emanoil Gojdu, Partenie Cosma, Iosif Vulcan, Miron Romanul, Ioan Vancea de Buteasa, Lucian Bolcaș, Ioan Ciordaș, Aurel Lazăr, și am putea continua înșirarea.

¹⁶ Șt. Lupșa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, I, Oradea, 1937; *Din activitatea bisericească a Episcopiei ortodoxe a Oradiei în ultimii 200 de ani*, Oradea, 1984.

¹⁷ Gheorghe Ciuhandru, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț. Pagini mai ales din istoria românilor crișeni (1830-1840)*, Arad, 1935.

¹⁸ Viorel Faur, *Viața politică a românilor bihoreni (1849-1918)*, Oradea, 1992; Idem, *Cultura românilor din Bihor (1849-1918)*, Oradea, 1992.

¹⁹ Teodor Neș, *Oameni din Bihor. 1848-1918*, Oradea, 1937.

Tot aici s-a redactat cunoscuta *Declarație de la Oradea* din 12 octombrie 1918, o adevărată declarație de independență a națiunii române din Monarhia Austro-Ungară, de autodeterminare națională în sens willsonian, al cărei text va fi prezentat de Alexandru Vaida Voievod, la 18 octombrie 1918 în Parlamentul de la Budapesta. Prin participarea reprezentanților Bihorului, a trimișilor cu credențional, dar și a numeroaselor grupuri de români din părțile Bihorului la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918 s-a afirmat voința de unire pentru totdeauna a locuitorilor Crișanei cu România.²⁰

Prof. dr. Nicolae EDROIU
membru corespondent al Academiei Române

²⁰ Ștefan Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, încununarea ideii, a tendințelor și a luptelor de unitate a poporului român*, Cluj, 1968, 510 p.